

цінними для пізнання тодішніх відносин, і пізнійше дописував до часописей, але сі пізнійші дописи, анонімні або криптонімами підписані, не легко вибрати. Предметом його особливих інтересів, ще з університетських часів, була економіка: він працював над системою політичної економії, в котру вносив свої власні практичні спостереження. Оброблення її одначе, з вище показаних причин, ішло дуже поволі. Першу частину свого економічного трактату видрукував він в I—II т. наших Записок (1891—2) п. н.: Студії над основами розкладу багатства. Дальшу частину, призначену для Записок, він обробляв до смерти, і як зачуваємо, під час свого остатнього побуту в Криму зимою 1901—2 р. значно посунув наперед. Але чи довів її до повного викінчення, не знаємо.

М. Грушевський.

До некрольогу Остапа Терлецького.

Д. М. Павлик звернув нашу увагу на те, що слова некрольога О. Терлецького (Записки т. XLVIII, Miscell. с. 13), де говорить ся про відносини небіжчика до Драгоманова, можуть бути толковані так, мов би вплив Драгоманова звів Терлецького на дорогу революційної діяльності та відвів від чисто наукової роботи його, а може й ще декого. Щоб усунути таке евентуальне толковання слів пок. Терлецького, наведених у мене, д. Павлик подає деякі виймки з кореспонденції Драгоманова та де що з спогадів, — містимо їх охоче в надії, що вони послужать до вияснення мало звісних відносин Терлецького до Драгоманова (див. вище статю дра Франка про Терлецького).

Д. Павлик підносить, що Драгоманов не був прихильником „гострої суспільної діяльності“, та дуже критично ставив ся до тодішнього російського революціонізму і не годив ся з його способом писати популярні революційні брошюри, яких перекладом та видаваннем займав ся Терлецький. Спеціально брошюра „Правдиве слово хлібороба“, за яку арештований був Терлецький, не подобала ся Драгоманову (факт, використаний і дром Франком в його статі), і він радив бодай пропустити місця, що могли стягнути конфіскату, та Терлецький не згодив ся, покликаючи ся на накази компанії, що давала друкувати йому віденські брошюри з 1875 р. „Драгоманов не мав із тою компанією нічого спільного“, та й взагалі, каже д. Павлик, „можна-б написати цілу статю виключно про антибунтарський, антилігі-

лістичний вплив Драгоманова на нас і то власне в користь науки та ширшого розуміння народньої діяльності і народнього поступу“.

Що Драгоманов не відводив Терлецького від наукової роботи, каже д. П., може посвідчити нпр. той факт, що Драгоманов пропонував Терлецькому, — ще тоді, як остатній був легальним — спосібити ся до катедри русько-української літератури чи якої иньшої катедри в черновецькім університеті, — але Терлецький відповів йому (21/III 1875 р.) таке: „Черновецький університет буде зовсім майже німецький. Чи буде катедра руської літератури, еще не знати, райхсрат тільки попер внесеє посла Озаркевича, щоби міністер постарав ся о катедру. Чи він постарася, то друга річ. Я до Черновець ні за що в світі не піду, я зовсім не здав ся на німецького Cultur-Träger-a“.

„В листах Терлецького до Драгоманова є жалі, але на себе, на Росиян, на незручних посередників. Що-ж до Драгоманова, то Терлецький заявляє тут рішучо і нераз, що його ні в чому не винує тай не може за що небудь жалувати ся на него. А як Терлецький і його віденські товариші дивили ся на Драгоманова, се виходить із листа Терлецького до Драгоманова в 26/V 1877: „Це буде зовсім щира правда — писав Терлецький зачувши про слабість Драгоманова, — коли скажемо, шчо діло громадське без Вас пропало-б тепер і шчо усі люде, котрим дорога громадська справа, повинні подьакувати Вам, шчо Ви впровадили діло в життя, дали йому теперішній керунок, і шчо помимо усіх перешкод воно іде добре на перед. Спеціально ми Галичане в усєму обовязані Вам. Коли єсть між нами шчо здорового і доброго, коли єсть між нами надія на те, шчо і в Галичині молодіж зрозуміє себе саму, своє положенньє в народі і свої обовязки дльа него, то за се усе мусимо подьакувати Вам, Вашому впливови на нас, Вашій енергії і безкористній роботі!“ Про себе спеціально писав Терлецький Драгоманову 3/XI 1876: „як би не Ваш чесний громадський приклад і Ваша невсипуща робота, котра і мене, гнилу колоду, силоміць пхає до праці, то яб давно плюнув на усє, так як яем уже плюнув на себе“. Про те, що Драгоманов учитель Терлецького і представитель нової Руси-України, заявив Терлецький у найтяжшу для себе годину — на розправі нашій 1878 р.“

До сих поданих д. Павликом відомостей мушу іще додати, що особистих жалів на Драгоманова я також не чув від д. Терлецького (і мої слова в некрольогу не повинні бути так толковані). Те що я (і не тільки я) чув від Терлецького нераз в розмовах, коли він висловляв свій жаль, що не може брати діяльнішої участі в нинішній науковій роботі, — звучало більше менше так: „Був би й я ученим, давав би що року по науковій роботі; та Драгоманову хотіло ся зробити з мене політика, а який з мене політик?...“ Скільки тут дійсно належить Драгоманову, а скільки взагалі тій потоці поступових і революційних змагань, яка так сильно — як бачимо з начерка дра Франка — захопила була Терлецького в 70-х рр., і в якій Драгоманов був лише одним із многих складників, — се могли-б виказати хиба детальніші студії їх відносин. Я хотів зберегти лише малий причинок з ретроспективних поглядів Терлецького на своє жите, і певне сі відзиви Терлецького не уймають нічого характеру чи діяльності Драгоманова, для якої, як се ще раз зазначу, мав покійник до кінця найбільше поважанне.

М. Грушевський.
